

VATTNET SOM KRAFTKÄLLA FÖR BRUKET

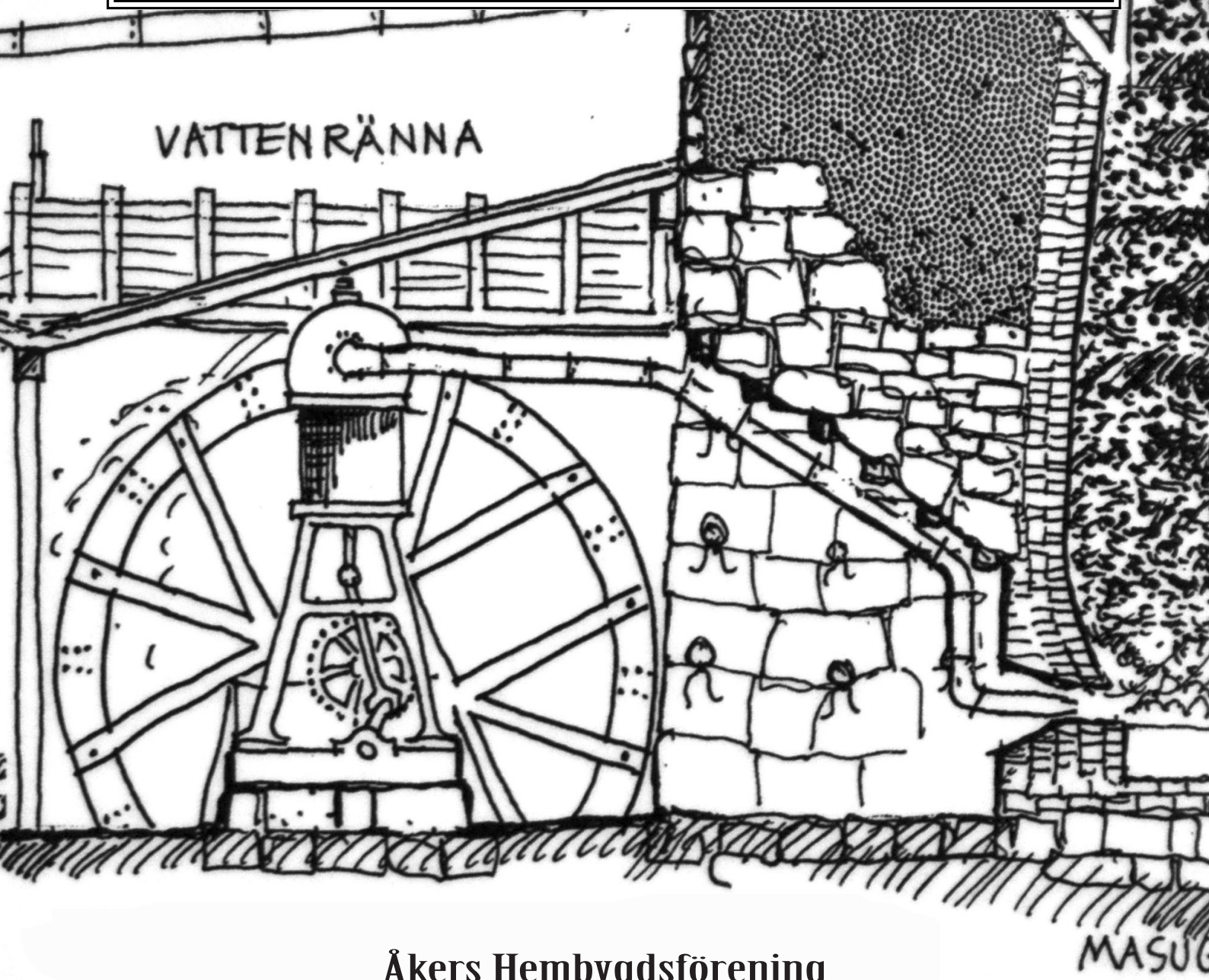
UTSTÄLLNING PÅ ÅKERS BRUKSARKIV HÖSTEN 2021

11 SEPTEMBER (KULTURARVSDAGEN)

16 OKTOBER

13 NOVEMBER (ARKIVENS DAG)

KL. 12-15

Åkers Hembygdsförening

VARFÖR VATTEN?

Man brukar säga att det finns tre huvudanledningar till att man i början av 1600-talet började tillverka järn i Åkers styckebruk:

1) Skogen, som behövdes för att tillverka kol att elda med i masugnen. 2) Malmen, som man tog ur marken via flera gruvor i Åkers Bergslag, bland annat Skottvång och Älgsjöbackens gruvor, och som man sedan tillverkade järn av, samt 3) Vattnet, som

strilade ner uppifrån Åkers bergslag mot bruket via kanaler och åar och fick snurr på vattenhjul som gav kraft till bläsbälgar, krossverk och remdrivna maskiner.

För att förklara processen om vattnets betydelse har utställningen Vattnet som kraftkälla för bruket delats in i fyra sektioner:

1. VATTENREGLERINGEN

Mörtsjön, Göksjön, Långsjön, Myssjaren, Idlången, Malsjön och så vidare. Många är de sjöar som försett bruket med vattenkraft sedan 1600-talet. I och med elektrifieringen av bruket 1901 behövdes mer vatten till kraftstationens turbiner och arbete påbörjades med att gräva en ny kanal, den sk Grytetorpskanalen vid Täbylund, som anslöt vid Mörtsjön och äldre kanaler från Långsjön, Idlången, Myssjaren och Salvaren. Regleringen av sjöarna sköttes, och görs

fortfarande, manuellt via en stor mängd dammluckor av brukets personal.

Vid Mörtsjön finns en stor damm vid nordöstra hörnet som lätt går att besöka och en sprängd kanal finns mellan Idlången och Långsjön. Ur Bruksarkivets gömmor har utställningen plockat fram ritningar på dammluckor från 1901 och man kan även se en karta från 1773 som visar samtliga vattenhjul och hur vattnet kom ner från Sägkärret till brukets alla vattenanläggningar.

2. RÖRLEDNINGAR OCH VATTENHJUL

I slutet av 1700-talet fanns tio vattenhjul vid styckebruket med tillhörande fördämnningar i Åkersån. Allt går att se på arkivets kartor från denna tid. Men för att få fram vattnet till vattenhjulet och sätta snurr på det behövdes ofta en vattenledning i form av en tub eller ett rör ofast snickrat i trä. Ur arkivet finns en ritning av en vattentub från 1874 som visas i arkivets utställning. Men då som nu krävdes också olika tillstånd. Därför visas också ett brev daterat 1829 till kungen där bruket söker tillstånd att fälla 53 ekar i samband med bygget. Det var nämligen kungen som ägde alla ekar i hela landet på den tiden.

En lång vattentub byggdes också runt

förra sekelskiftet vid Täbylund ner i backen mot bruket, där vattnet leddes från Grytetorpskanalen och ner i kraftstationen där turbinerna försattes i rörelse och fick fart på generatorerna som alstrade elektricitet. Tuben, byggd av trä med järnringar, revs senare upp och finns i dag inte kvar, men ett foto från 1963 finns med i utställningen och visar hur den såg ut. Innan elektrifieringen kom också vattnet farande ner i fallen vid Täbylundsvägen, förbi nuvarande Bruksmuseet, ner till masugnen och under den byggnad som i dag rymmer Forsbloms Cykel och Jaktbutik (brukets gamla försäljningskontor). Det var där bruket förr hade verkstaden.

3. VERKSTADEN

Verkstaden var en rörig och bullrig plats där maskiner stod intill varandra och allt var i rörelse. Från början var dessa maskiner drivna av tjocka remmar som fick fart via vattenkraften ur den forsande ån. Det var fräsar, kulborrar och svarvar som användes för att tillverka brukets kanoner och andra järnföremål. Ett besök i Bruksmuseet kan upplysa om all skönsaker som tillverkades av bruket förr, från spisar till stekpannor. Under kriget på 40-talet svarvades bland

annat granater där. I arkivets utställning syns också en ritning från 1870-talet på en kulborr från en ingenjörsfirma i Södertälje-Nykvarn. Ritningar beställdes ofta utifrån och sedan tillverkade bruket själva föremålen, vare sig det handlade om maskiner eller rentav vattenhjul.

Ett typexempel på en egentillverkad produkt är den nära 200 meter långa vattentub som ledde ner vattnet till kraftstationen.

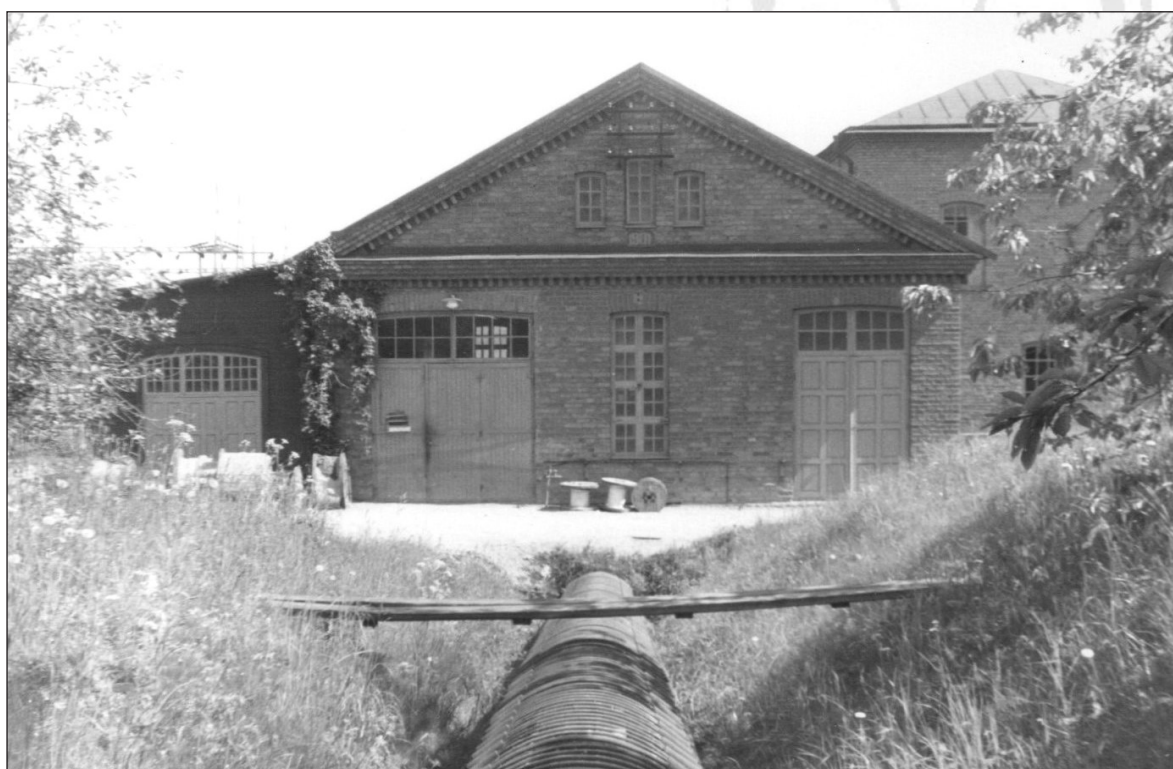
4. KRAFTSTATIONEN

Brukets kraftstation stod klar 1901. Året därpå anhöll man om nya försäkringar då man inledde elektrifieringen av sina byggnader med belysning, detta brev går att se i arkivets utställning.

1916 räckte inte elen till och man kompletterade med ström från kraftverket i Älvkarleby och fick i samma veva skicka in en ansökan hos regeringen om att dra elledningar till Berga säteri. Fram till då användes även vattenhjulens kraft för brukets verksamhet, vid sidan av elektriciteten.

Asea i Västerås ritade turbiner och generatorer och de vackra blåritningarna finns att se i arkivet. Kraftstationen utgör därmed slutpunkten för brukets självförsörjande ambitioner med vattnet som kraftkälla.

Så småningom kom el från det nationella elnätet och kraftstationens verksamhet upphörde. Byggnaden är i dag förråd.

Kraftstationen med vattentuben i förgrunden på ett foto från 1963.

OM ÅKERS BRUKSARKIV

Arkivet byggdes åren 2010-2011 ovanpå Wahrendorffs gamla masugn från 1795. Här finns handlingar från tidigt 1600-tal ända fram till våra dagar på 2000-talet. I arkivet finns bland annat Drottning Kristinas privilegiebrev och ytterligare tolv kungliga namnteckningar. Här finns också detaljkartan över Skottvångs gruva och ritningar till Riddarholmskyrkans torn, till den första producerade svenska valsen från 1806 och runt 700 ritningar till kanoner, kulor och granater.

Arkivet vårdas och hålls tillgängligt av Åkers hembygdsförening.

Grupper kan boka guidning utanför ordinarie öppettider. Du kan även få hjälp med att forska i arkivet om du söker något särskilt. Kanske någon släkting som arbetat på bruket eller andra detaljer om brukets produktion genom åren.

Kontaktpersoner:

Pehr Bengtsson, 070-589 53 04.

Tomas Larsson, 070-343 49 73.

SÅ BLIR DU MEDLEM

Stötta eller delta gärna i Åkers hembygdsförenings verksamhet genom att bli medlem. Kostnaden är 80 kr per person och år eller 140 kronor för hela familjen. Avgiften betalas in på bankgiro 704-8960 och glöm inte att skriva namn och adress. Du får

då vår medlemstidning Bruksanvisningen som utkommer tre gånger per år och information om föreningens olika evenemang. Se mer info på akershembygd.se.

